

UOT 159.9

Pərviz Nazir oğlu Quliyev,
*Azərbaycan Dövlət Bədən Tərbiyəsi və İdman Akademiyasının İdmanın oyun növləri kafedrasının
baş müəllimi*

İDMAN KOMANDASI İCTİMAİ PSIXOLOGİYANIN TƏDQİQAT OBYEKTİ KİMİ

Парвиз Назир оғлу Гулиев,
*старший преподаватель кафедры Спортивные игры
Азербайджанской Государственной
Академии Физической культуры и Спорта*

СПОРТИВНАЯ КОМАНДА КАК ОБЪЕКТ СОЦИАЛЬНО-ПСИХОЛОГИЧЕСКОГО ИССЛЕДОВАНИЯ

Parviz Nazir Guliyev,
*senior lecturer of the department of Sports games at
Azerbaijan State Academy of Physical Culture and Sports*

SPORTS TEAM AS AN OBJECT OF SOCIAL AND PSYCHOLOGICAL RESEARCH

Xülasə. Məqalədə qeyd olunur ki, idman qrupu məşqçi, təlimatçı, hakimin nəzarəti altında həyata keçirilən idman fəaliyyətinin ümumi məqsədləri ilə birləşdirilmiş ən azı iki nəfərdən və 25 nəfərdən çox olmayan bir qrup hesab edilməlidir. Bu fəaliyyət vaxt, cins, yaş, qaydalar və normalarla tənzimlənən yüksək fərdi və komanda nəticələrinə nail olmaq üçün fərdi və birləşmiş fiziki cəhdlərlə xarakterizə olunur. Üstəlik, fəaliyyətin məqsədi – yüksək fərdi və komanda nəticələrinin əldə edilməsi idman təşkilatı və ya cəmiyyət üçün ümumi məqsədə zidd olmamalıdır.

Açar sözlər: *məşqçi, idmançı, komanda, psixologiya, idman qrupu*

Резюме. В статье повествуется о том, что спортивную группу следует рассматривать как группу от двух до 25 человек, объединенных общими целями спортивной деятельности, проводимой под руководством тренера, инструктора, судьи. Эта деятельность характеризуется индивидуальными и совместными физическими усилиями для достижения высоких индивидуальных и командных результатов, регулируемых временем, полом, возрастом, правилами и нормами. Помимо этого, цель деятельности - достижение высоких индивидуальных и командных результатов - не должна противоречить общей цели спортивной организации или общества.

Ключевые слова: *тренер, спортсмен, команда, психология, спортивная группа*

Summary. The article tells that a sports group should be considered as a group of two to 25 people, united by the common goals of sports activities conducted under the guidance of a coach, instructor, judge. This activity is characterized by individual and joint physical efforts to achieve high individual and team results, regulated by time, gender, age, rules and norms. In addition, the goal of the activity - the achievement of high individual and team results - should not contradict the general goal of a sports organization or society.

Keywords: *coach, athlete, team, psychology, sports group*

Yüksək mənəvi və əxlaqi atmosferin yaradılması məsələsi, bütün sahələrində olduğu kimi idman fəaliyyəti üçün də zəruridir. İdman kollektivində yaxşı ictimai-psixoloji iqlim yaratmaq, yalnız idman meydançasında müvəffəqiyyət

əldə etmək deyil, həmçinin öz aralarında şəxsiyyət kimi həmahəng olan üzvlərdən ibarət komanda yaratmaq, kollektivdə düzgün münasibətlər qurmaq böyük məharət və pedaqoji fəaliyyət tələb edir.

Münasibətlərin formalaşmasının ictimai-psixoloji əsaslarını, münasibətli vəziyyətlərin yaranma və normallaşmasını bilmək, idman komandasını idarə etmək məşqçiyə bütün kollektivin fəaliyyətini daha effektiv etməyə kömək edir.

Qarşılıqlı münasibətlərə onların amillərini şərtləndirən nöqteyi-nəzərdən baxaraq, faktiki materialın az olduğunu qeyd etmək lazımdır. Ancaq bu problemin ətraflı müzakirəsinə mane olmamadan, daha intensiv və hərtərəfli tədqiqatlara təkan verir. İndi etiraf etmək lazımdır ki, idmanın xüsusilə ictimai psixologiyası sahəsində işləyən psixoloqlar, məşqçilər qarşısında borcludurlar. İdman yarışlarında nəticələrin artması hal-hazırda böyük həyəcan və enerji sərf etməklə əldə edilir. Həm də bu yalnız idmançıya deyil, məşqçi və komanda yoldaşlarına da aiddir. Komandada münasibətlər gərginləşdikdə, ictimai-psixoloji iqlim münasibətlərlə, qarşılıqlı iddialar və s. ilə xarakterizə olunduqda çətinləşir. Tətbiqi elm kimi idmanın sosial psixologiyasının məqsədi bu problemin həllində öz yeri və vəzifəsini tapmaqdır.

Müəyyən ictimai-psixoloji qanunauyğunluqlar nə qədər tez məşqçilər dərəcəsiindən mənimənilsə, işdə xidmətə alınsa, əldə edilmiş məlumatlar praktik nəticədə bir o qədər tez reallaşacaqdır.

İdmanın ictimai psixologiyasında idman qrupu anlayışı

Xarici psixoloq və sosioloqların fikrincə, kiçik qrupların öyrənilməsinə maraq, bir tərəfdən, demokratik davranışın və müxtəlif etik hədəflərin təcəssüm etməsinə onların potensial imkanını, digər tərəfdən sosiometrik texnikanın yaranması, sosial hadisələrə riyazi anlayışların tətbiqi ilə izah olunurdu.

Bu və başqa səbəblər bu istiqamətdə işlərin o qədər genişlənməsinə gətirib çıxardı ki, hal hazırda o bir sıra inkişaf etmiş ölkələrinin psixologiyasında ana xətlərdən biri oldu. Bunu demək kifayətdir ki, indi xarici ictimai psixologiyada iki yüzdən çox müəyyən kiçik qrup nəzərə alınır və bunların da mahiyyəti ondan ibarətdir ki, qrup qarşılıqlı şəkildə bir-birinə təsir edən iki və ya daha çox fərddən ibarətdir (bu qarşılıqlı təsirin tipindən və müddətindən asılı olmayaraq).

Kiçik qrupları xarakterizə edərkən psixoloqlar fərqli metodoloji mövqelərdə dayanırlar. Kiçik qrupların mövcudluğunda aparıcı faktor-

lardan biri kimi qarşılıqlı təsir amilini inkar etmədən, onlar bu fenomenin təyini zamanı hədəf, norma, dəyərləri əsas götürürlər. Söylənilənlərə aid nümunə "İctimai psixologiya" dərslində verilmişdir, burada qrup "dərək edilən məqsədə çatmaq naminə bir-birinə qarşılıq verən insanların birliyi" kimi səciyyələnilir. Almaniya sosioloqları da qrupa analoji mövqedən yanaşırlar. Onlar qrupu "qrupun fəaliyyəti nöqteyi-nəzərindən mühüm normaların aparıcı olduğu insan birliyi" kimi izah edirlər.

İdman qrupu kiçik qrupların növlərindən biridir. Onların qohumluğu bir çox xüsusiyyətləri (qrupların həcmi, formal və qeyri-formal strukturların mövcudluğu, kiçik qrupların əlamətləri və s.) vurğulayır.

Ancaq "idman qrupu nədir" sualında tam şəkildə aydınlıq yoxdur. Bundan başqa, bu fenomenin hər hansı bir tərifini yoxdur, hərçənd ədalət naminə demək lazımdır ki, araşdırmaların birində 2 nəfərdən az olmayan, birgə idman fəaliyyəti və ya boş vaxtın birgə keçirilməsi üçün birləşdirilmiş qrupu idman qrupu hesab etməyi təklif edir. Müəllifin fikrincə, bu tərif olduqca müxtəlif qrupları əhtə edir və bunlar arasında qrupların (turistlər, şahmatçı-həvəskarlar və s.) aktiv istirahətini təşkil etmək məqsədi daşıyan, qaydaya uyğun şəkildə keçirilən və fiziki gərginlik tələb edən qruplar da vardır. Qeyd edilir ki, fiziki çatışmazlığı təmin etmək, hipodinamiyanın nəticələrini aradan qaldırmaq, sağlamlığı möhkəmlətmək məqsədi daşıyan insan birləşmələri yüksək nəticələr əldə etməyə istəyi olan idman qruplarının əsas tələblərinə cavab vermir və buna görə də idman qrupu hesab edilə bilmirlər.

Göründüyü kimi, idman qrupu məşqçi, təlimatçı, hakimin nəzarəti altında həyata keçirilən idman fəaliyyətinin ümumi məqsədləri ilə birləşdirilmiş ən azı iki nəfərdən və 25 nəfərdən çox olmayan bir qrup hesab edilməlidir. Bu fəaliyyət vaxt, cins, yaş, qaydalar və normalarla tənzimlənən yüksək fərdi və komanda nəticələrinə nail olmaq üçün fərdi və birgə fiziki cəhdlərlə xarakterizə olunur. Üstəlik, fəaliyyətin məqsədi – yüksək fərdi və komanda nəticələrinin əldə edilməsi idman təşkilatı və ya cəmiyyət üçün ümumi məqsədə zidd olmamalıdır.

Bu baxımdan idman qruplarını və bədən tərbiyəsini ayırmaq lazımdır. Məşğələ, qayda, norma, fiziki cəhdlərlə və yuxarıdan nəzarətin

tənzimlənməsinə baxmayaraq, sonuncuların fəaliyyəti böyük idmanda olduğu kimi yüksək şəxsi və ya komanda nəticələrinin əldə edilməsinə yönəlməyib. Bədən tərbiyəsi qrupları sağlamlığı yaxşılaşdırmaq, zehni və fiziki yorğunluqları aradan qaldırmaq, zehni balansı və yaxşı əhval-ruhiyyəni bərpa etmək məqsədi daşıyır.

İdman qruplarının strukturu.

İdman qrupu sosial formalaşmada strukturu görə son dərəcə mürəkkəbdir və bir sıra infrastrukturardan ibarətdir: dərəcə və ya iyerarxiya, rol, ünsiyyətlər, qarşılıqlı təsirlər, tabe etmələr, şaquli şəkildə şəxslərarası münasibətlər ("məşqçi — idmançı"), horizontal şəkildə şəxslərarası münasibətlər ("idmançı – idmançı"), birləşmə və uyğunlaşmalar və s. İdman qruplarının strukturunu öyrənərkən, bu alt quruluşların qarşılıqlı təsir və qarşılıqlı münasibətlərini nəzərə almaq lazımdır. Ümumiyyətlə, idman qruplarının da aid edilə bildiyi sosial struktur "sosial sistemin elementləri arasında sabit və ardıcıl əlaqələrin şəbəkəsi" kimi başa düşülür. Bu məntiqdən sonra bir idman qrupunun strukturu nisbətən qaydaya salınmış və optimal şəkildə bir-birinə bağlı infrastruktur şəbəkəsi (dərəcə, rol, şəxslərarası və s.) kimi müəyyən edilə bilər. Bu infrastrukturların hər biri və idman qrupunun strukturu bütövlükdə formal və qeyri-formal şəkildə bölünür, çünki bu strukturlar formal və qeyri-formal qrupların əsasını təşkil edir.

Komandada münasibətlərin formal strukturu qarşılıqlı təsirin və bu fəaliyyətdə komanda üzvlərinin qarşılıqlı əlaqələri prosesini tənzimləyən ali təşkilatların göstərişləri və məşqçi tələbləri sayəsində tədris-təlim və yarış fəaliyyəti prosesində yaradılır. Güman edilir ki, komandanın üzvləri tərəfindən qaydalara və təlimatlara ciddi riayət olunması onların şəxsi ehtiyaclarının və məşqçinin, ali təşkilatların ehtiyaclarının təmin olunmasına zəmanət verir. Bununla yanaşı, bir komanda olan formal təşkilatı uğurla formalaşdırmaq üçün, onun strukturuna müəyyən bir "tolerantlıq", səmimiyyət, qarşılıqlı hörmət, ümumi maraq və ehtiyacları əsaslanan əlaqələrin inkişafı üçün "azadlıq dərəcəsi" daxil olmalıdır. Bu tənzimlənməyən, birdən birə yaranan münasibətlər, davranış və hərəkətin normaları psixologiyada qeyri-formal münasibətlər və ya əlaqələrin qeyri-formal strukturu adını aldı. F. Rotlisberqerin sözlərinə görə, "qeyri-formal bir

təşkilat formal qurum tərəfindən təmsil olunmayan və ya qeyri-adekvat şəkildə təmsil olunan təşkilat üzvləri arasında mövcud olan zəruri şəxsi münasibətlərə aiddir".

Formal bir təşkilatın (xüsusilə qeyri-formal) əsas xüsusiyyətlərindən biri də odur ki, o, fərdlərin bir qrupda birləşməsinə təmin edir, şəxsi əlaqə üçün əsas yaradır. Eyni zamanda, o, bu əlaqələrin tezliyi, sıxlığı və varlığının keyfiyyətini tənzimləyir. Burada qeyri-formal bir təşkilatın inkişafı ilə əlaqədar formal təşkilatın məhdudlaşdırıcı funksiyası təzahür edir. Belə "karantin" tədbirləri həmişə müvəffəqiyyət qazanmır, çünki bəzən əlaqələrin qeyri-formal strukturu demək olar ki, tamamilə formal ilə uyğun gəlir, hətta üst-üstə düşür, aparıcı da olur. Belə hallarda "məşqçi-idmançı" münasibətlərində, intizamda subordinasiyanın pozulması, davranışın kritik qiymətləndirilməsində azalma, öz hərəkətlərinə şəxsi məsuliyyət ilə xarakterizə olunan formal strukturun "məhvi" müşahidə edilir. Qrup həlli üçün yaradıldığı məsələlərə cavab verməyi dayandırır, məhdud bir dairənin, korporasiyanın hədəflərinə nail olmaq vasitəsinə çevrilir.

Əgər qrupun üzvləri bütün əlaqə və münasibətlərini rollar və rəsmi statusları nəzərə alaraq, yalnız təlimat və qaydalar əsasında qururlarsa, onda münasibətlər tezliklə gərginləşəcəkdir. Emosional halların olmaması bir-birinin bir çox şəxsi və peşəkar keyfiyyətlərini tanımamağa, əlaqələrin pisləşməsinə və nəhayət münasibətə gətirib çıxarır. İki növ – formal və qeyri-formal – struktur öz aralarında mürəkkəb bir nisbət yaradaraq həmişə vəhdət təşkil edir. Bununla əlaqədar olaraq, bu nisbətin optimallığı məsələsi qanunidir, çünki "strukturların müxtəlif nisbətləri iş münasibətə və onun məhsuldarlığına xüsusi təsir göstərir".

Təəssüf ki, müəlliflər hansı infrastrukturunu nəzərdə tutduqlarını dəqiqləşdirmirlər: rəqəm, rəbitə, qarşılıqlı təsir və ya rol oynayan, əlaqələr, subordinasiya və s. Amma hansı infrastrukturdan söhbət etməsinə baxmayaraq demək lazımdır ki, onların tam uyğunluğu və ya təsadüfiliyi nadir həyat hadisəsidir.

Formal strukturun formalaşması və mövcudluğu aşağıdakılardan asılıdır:

a) məşqçi, komanda rəhbərliyi, ali təşkilatlar tərəfindən hazırlanmış təlimat, qurğu və fəaliyyət proqramı;

b) əsas fəaliyyət zamanı idman qrupunda öz əksini tapmış norma və qaydalar;

c) qrup üzvlərinin ehtiyacları və səbəbləri;

d) məşqçinin ehtiyacları və səbəbləri;

e) hazırkı vəziyyətin tələbləri;

f) əsas fəaliyyətin perspektivli məqsəd və vəzifələri.

Bütün sadalanan amillər daim fəaliyyətdədir və rollar, statuslar, əlaqələr, subordinasiya və s. infrastrukturlarına ayrıca və ya ümumi şəkildə təsir göstərir, formal strukturu dəyişirlər. Həmin infrastruktur, lakin qeyri-formal sahələrdə ünsiyyətin formal sferasında qohum infraqurudakı dəyişikliklərin ardınca dəyişə bilmirlər, buna görə də, hansısa bir dövr ərzində və ya daima formal strukturla uyğun gəlmirlər.

Strukturun formalaşma müddətindəki fərq həm də onunla izah olunur ki, formal sahədəki müxtəlif infrastrukturların dəyişdirilməsi tez-tez məşqçi tərəfindən planlaşdırılan və nəzarət edilən bir prosesdir və buna görə də daha fəaldır, qeyri-formal sahədə idman qrupu üzvlərinin fərdi və ictimai-psixoloji xüsusiyyətləri nəzərə alınmaqla öz-özünə əmələ gəlir və nəticədə müəyyən müddətdən sonra geridə qalır, daha az fəaliyyət göstərir. Nümunə olaraq, fərdi oyunçuların və bütün komandanın fəaliyyətinin nəticəsini yüksəltmək məqsədilə komandanın rol strukturunu və oyun əlaqələrini dəyişdirmək üzrə məşqçinin fəaliyyətini göstərə bilərik.

Formal strukturdakı dəyişikliklərin komandanın fəaliyyətində də müsbət dəyişikliklərin olmasına imkan yaratmasına baxmayaraq, onun bəzi üzvləri (bəzən də bütün komanda) keçmiş qeyri-formal şəxslərarası əlaqələri, mövcud ierarxik qeyri-formal quruluşu qorumağa cəhd edə bilər. Bu da təbii olaraq iki növ strukturun uyğunsuzluğuna səbəb olacaqdır.

Strukturların tam uyğunluğu yalnız az rast gəlinməyən deyil, həm də arzu edilməyən hadisədir, çünki kommunikasiyaların və əlaqələrin bağlı dairəsini formalaşdırır, "statusların qəti şəkildə müəyyənləşmiş vahid iyerarxiyasının", bütövlükdə isə sistemin inkişafdan qalmasına gətirib çıxarır. Qapalı ünsiyyət dairəsi öz növbəsində şəxslərarası münasibətlərdə ünsiyyət əlaqələrində tez-tez qıcıqlanma ilə səciyyələnən "ünsiyyətdən tənqə gəlmək", yoldaşların hərəkət və davranışlarından narazılıq, sıx münaqişələr, emosional gərginlik və s. kimi psixoloji hadisə-

lərin yaranmasına imkan yaradır. Görünür ki, kollektivin müvəffəqiyyətli fəaliyyəti üçün "birində ən yaxın, dostluq əlaqələri əlverişlidir, başqa birində isə yoldaşlıqda diqqət göstərmə və xeyirxahlıq kifayətdir, üçüncüsündə isə yalnız hədəfin ümumiliyi lazımdır". Təcrübədə üçüncü halı o komandalarda müşahidə etmək olar ki, orada insanlar, ümumi məqsədlə və fəaliyyətlə birləşdirilmişdir; yalnız qoyulmuş məsələlərin icrası zamanı ünsiyyət saxlayır və qarşılıqlı təsir edirlər. Onların asudə vaxtı bu kollektivə aid olmayan insanlarla keçir. Tərəflər arasındakı ziddiyyətlərə baxmayaraq, bu komandalarda və ya birləşmələrinin çıxışları uğursuz sayılmır.

Beləliklə, formal və qeyri-formal strukturların uyğunluq tələbləri yerlərin iyerarxiyasının möhkəmlənməsinə, qrupun bütün üzvlərinin eyni mövqələrdə saxlanmasına gətirib çıxarır və bununla heç cürə razılaşmaq olmaz. Göründüyü kimi, strukturların ciddi uyğunluğuna yox, autsayderlərin vəziyyətini yüksəltmək, özlərini avtoritar şəxslər və ya liderlər kimi göstərəcək vəziyyətlərin yaranması ilə əldə edilə biləcək optimal nisbət üçün cəhd göstərmək lazımdır. Bu proses olduqca çətin və mürəkkəbdir, məşqçidən də böyük bir pedaqoji bacarıq tələb edir, buna baxmayaraq məharətlə həyata keçirilə bilər. O, idmançı şəxsiyyətinin, xüsusən də atletik qabiliyyətlərinin bariz şəkildə açıqlanmasına kömək edir.

Sonda demək lazımdır ki, qrup fəaliyyətinin səmərəliliyi, idman nəticələrinin artması, formal və qeyri-formal strukturların uyğunluğu arasındakı nizam asılılığı haqqında mövcud fikirləri diqqətlə öyrənmək lazımdır. Çox güman burada hər bir xüsusi qrupda, inkişafının müxtəlif mərhələlərində formal və qeyri-formal strukturların optimal uyğunluq əmsalı olmasından söhbət gedir.

Problemin aktuallığı: Məqalə idman komandasında münasibətlər probleminin analizinə həsr edilmişdir. Bəzi idman növlərində "məşqçi-idmançı", "idmançı-idmançı" münasibətlərində qarşılıqlı münasibətlərin formalaşma prinsipləri, onlara obyektiv və subyektiv amillərin təsiri, həmçinin liderlik, rəhbərlik stili, şəxslərarası qarşılıqlı təsirin dinamikasında uyğunluq kimi ictimai-psixoloji amillərin rolu göstərilmişdir.

Problemin elmi yeniliyi: Hər hansı bir sahədə öz üstünlüyünü, nüfuzunu hiss etmə onlara psixoloji tarazlıq verir, mənliliyi ifadə edən özünə hörmət,

özünə güvən təzahür etdirir. Bir sıra tədqiqatlar göstərir ki, autsayderlərin özünü qiymətləndirməsi həqiqətən liderlərin özünü qiymətləndirməsindən fərqlənir.

Problemin praktik əhəmiyyəti: Komandada vəziyyət liderlər üçün əlverişlidir, amma qrupda qarşılıqlı təsir yaradaraq, onu tərk etməyərək, kollektiv

məqsədlərə nail olmağa kömək edərək, ünsiyyətin başqa sferalarında, başqa meyarlar üzrə qrupun bir çox üzvləri, həmçinin liderlərin üzərində öz bacarıq və üstünlüyünü hiss edən autsayderlər üçün tamamilə qəbul edilməz və çox zərərli olur.

Ədəbiyyat:

1. Abasov T.T. İdman və mütəhərrik oyunlar: Dərslik. Bakı, 1987.
2. İbrahimova N.M., Ağalıyev A.A. Mərkəz oyunçusunun hazırlanması üçün bəzi tövsiyələr: Metodik vəsait. Bakı, 2011.
3. Ələkbərov H., Namazova Ə., Quliyev E., Salmanov Ç. Mütəhərrik oyunlar. Bakı, 2006.
4. Былеева Л., Коротков И, Яковлев В. Подвижные игры. М.: «ФиС» 1974.
5. Былеева Л. Сборник подвижных игр. «ФиС», 1960
6. Железняк Ю.Д., Протопов Ю.М. Спортивные игры. Техника, тактика, методика обучения. М.: «АКАДЕМА», 2004,

E-mail: pervizquliyev82@mail.ru

Rəyçilər: *ped.ü.fəls.dok.*, dos. **Y. Səmədov**,
ped.ü.fəls.dok., dos. **İ. Əliyev**

Redaksiyaya daxil olub:03.03.2021